

09 00 00 ИЛМҲОИ ФАЛСАФА
09 00 00 ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ
09 00 00 PHILOSOPHICAL SCIENCES

09 00 11 СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ
09 00 11 SOCIAL PHILOSOPHY

УДК 82-96
ББК 83.3 (0) 9

**АХЛОҚИ СИЁСӢ ВА
ОИНИ ДАВЛАТДОРӢ
АЗ НАЗАРИ ВОИЗИ
КОШИФӢ** *Мирбобоев Мақсудҷон Қориакрамович,*
н.и.фал., профессори кафедраи ҷомеашиносии ДИС ДДТТ
Ҷонназарова Дилшода Худойназаровна,
н.и.фал., дотсент, мудири кафедраи ҷомеашиносии ДИС
ДДТТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ВОИЗ КОШИФИ О
ПОЛИТИЧЕСКОЙ
ЭТИКЕ И
УПРАВЛЕНИИ
ГОСУДАРСТВОМ** *Мирбобоев Максудҷон Қариакрамович,*
к. филос. н., профессор кафедры общественных наук
Института экономики и торговли ТГУК
Ҷонназарова Дилшода Худойназаровна,
к.филос. н., доцент, завкафедрой общественных наук
Института экономики и торговли ТГУК
(Таджикистан, Худжанд)

**VOIZ KOSHIFI ABOUT
POLITICAL ETHICS
AND STATE
MANAGEMENT** *Mirboboyev Maksudjohn Kariakramovich, candidate of*
philosophical sciences, Professor of the department of social
sciences under the IET attached to the TSUC
Djonnazarova Dilshoda Khudoynazarovna, candidate of
philosophical sciences, Associate Professor, head of the
department of social sciences under the IET attached to the
TSUC (Tajikistan, Khujand)E-MAIL: dilshoda_1970@mail.ru

Калидвожаҳо: таърихи таълимоти ахлоқӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Ахлоқи Мӯҳсинӣ», ахлоқи сиёсӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, одоби муошират

Дар мақола масоили ахлоқу одоб дар эҷодиёти намояндаи барҷастаи ҳикмати форсу тоҷик, олиму адиб ва воизи маъруфи асри XV Ҳусайн Воизи Кошифӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба ақоиди мутафаккир оид ба ахлоқи сиёсӣ ва оинҳои давлатдорӣ диққати махсус дода шудааст. Таъкид мегардад, ки тибқи афкори Ҳусайни Воиз ҳамаи одамон, хосса тан сарварони давлат, ходимони давлате, ки маъмулан барои халқ намунаи ибратанд, ба ахлоқи ҳамида эҳтиёҷ доранд. Низоми томи ахлоқи сиёсӣ, ки Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар китоби «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» баён кардааст, муфассалан ба

риштаи таҳлил қашида шудааст. Муаллиф ба хулосае расидааст, ки ақоиди ахлоқию сиёсии Хусайн Воизи Кошифӣ имрӯз низ аҳамияти худро гум накардааст ва метавонад дар тарбияи ахлоқи маънавии аҳли ҷомеа, ба вижа арбобони сиёсӣ ва ходимони давлатӣ нақши муҳим бозад.

Ключевые слова: история этических учений, таджикский народ, Хусайн Воиз Кошифи, «Мухсинова этика», политическая этика, нравственные нормы, этика общения

Анализируется морально-этическая проблематика в творчестве выдающегося таджикско-персидского философа-моралиста, учёного, литератора и известного оратора Хусайна Воиза Кошифи (XV век). Особое внимание уделяется его воззрениям относительно политической этики и принципов управления государством. Утверждается, что, согласно воззрениям Кошифи, нравственное совершенство необходимо всем, но особенно правителю, государственным деятелям, которые обычно являются для народа образцом для подражания. Приведён анализ целостной системы политической этики мышления, изложенной им в книге «Мухсинова этика». Делается вывод, что основное содержание этических и политических воззрений Хусайна Воиза Кошифи и сегодня не утратило значения и может играть заметную роль в этическом воспитании и духовном обогащении членов общества, в особенности политических деятелей и государственных служащих.

Key words: history of ethical tenets, the Tajik people, Khusayn Voiz Koshifi, "Mukhsin's Ethics", political ethics, moral norms, ethics of communication.

In his article the author analyzes moral ethical problematics in the creation of the outstanding Tajik-Persian philosopher-moralist, scientist, man-of-letters and well-known speaker Khusayn Voiz Koshifi (the XV-th century). Special attention is paid to his views concerned with political ethics and principles of state management. It is asserted that in pursuance to Koshifi's outlook moral perfection is necessary for all, but especially governors and statesmen need it as they are a paragon of imitation for the nation. The analysis of the entire system in regard to political ethics of thinking expounded in the book "Mukhsin's Ethics" is adduced. The conclusion is made that the basic content of ethical and political views of Khusayn Voiz Koshifi hasn't lost its significance up to nowadays and can play a noticeable role in ethical upbringing and spiritual enrichment of the members of society, especially statesmen and state officials.

Таҷрибаи тамаддуни инсонӣ гувоҳ аст, ки нақши шахс, нақши сарварон, арбобони сиёсат дар таърих, ба вежа дар тараққиёт, амнияти субот, тақдирӣ таърихӣ ҷомеа ва миллат хеле бузург ва муассир аст.

Мусаллам аст, ки мавзӯи инсонӣ комил ва шоҳи одил аз ҷумлаи мавзӯҳои калидии таърихи ҳикмату адабиёти тоҷик маҳсуб меёфт. Ва қулли рукнҳои асосии фарҳанг маҳз ба тарбия, ташаккулу тақомули инсонӣ комил ва шоҳи одил нигаронида шуда буд. «Аз мавзӯҳои марказии фалсафа таҳқиқи инсон, роҳҳои таҳлили камолу саодати вай мебошад... Ҳамзамон ҳақимони тоҷик дар таълимоти худ муқаддамияти ҳикмати амалӣ, ахлоқро эътироф намуда, таъкид кардаанд, ки ҳар як толиби илму ҳунар бояд аввал ахлоқро омӯхта, ботини худро пок созад, вагарна таълими илму ҳунар бар абас хоҳад рафт» (1, с.631-632).

Ҳакимону адибон беҳтарин асарҳои худро ба шоҳону амирон, арбобони сиёсат бахшидаанд. Чунончи, аз ҷумлаи онҳо «Китоб-ус-сиёсаал-мадания»-и Абӯнастри Форобӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Насихат-ул-мулк»-и Ғаззоли, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насируддини Тӯсӣ, «Захират-ул-мулк»-и Саидалии Ҳамадонӣ, «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ, «Ахлоқи Ҷалоли»-и Ҷалолуддини Давонӣ, «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» ва «Анвори суҳайлӣ»-и Воизи Кошифӣ, «Дастур-ул-мулк»-и Хоча Самандари Тирмизӣ ва ғайра аз он ҷумлаанд. Осори мавсуфи пурмухтавою пурқиммати бузургон маҳз ба тарбияи инсонии комил, ғановати маънавӣ, вусъати маърифати касбии арбобони сиёсат нигаронида шудаанд.

Аз осори мавсуф китобҳои мутафаккир ва адиби бузурги асри 15 Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ, намояндаи фалсафаи тасаввуф хеле ҷолиб аст. Ба қалами Воизи Кошифӣ асарҳои зиёде доир ба илмҳои гуногун, аз ҷумла фалсафа, адабиётшиносӣ, ҳайат, риёзиёт, сиёсат, ахлоқ, илоҳиёт ва ғайра тааллуқ доранд. Ҳамчунин фаъолияти илмию амалии Ҳусайн Воиз ба таҳаллусаш хеле мувофиқ омадааст. Вай барҳақ дар илм кашшофи беназир буд, хоса дар соҳаи ҳикмати амалӣ, китобҳои асил эҷод карда, ҳамзамон бо номи «муаллими ахлоқ» низ эътироф ёфтааст. Асарҳои ахлоқии ӯ «Рисолаи олия», «Анвори суҳайлӣ», «Ахлоқи Мӯҳсинӣ», «Футувватномаи Султонӣ» на танҳо суннату оинҳои бои ахлоқии ниёгонро фаро гирифтаанд, дар онҳо ҳамчунин ҳикмати амалӣ раванқу ривоҷи нав пайдо кардааст. Хоса, «ахлоқи сиёсии В.Кошифӣ таҷрибаи бой ва бисёрасраи ҳикмати илмӣ-амалӣ ва ахлоқи касбии тоҷику форсро фаро гирифта, онро такмил додааст». (3, с.565).

Афкори ахлоқии Воизи Кошифӣ ҳанӯз таҳқиқ нашудааст. Аз муаллифони мақола Мирбобоев М.К. перомунӣ таълимоти ахлоқии Кошифӣ мақоларо дар ҷилди сеюми китоби «История таджикской философии» (3, с.532-565) ба таърифи расонидааст. Мақолаи мазкурро бошад муаллифон бори аввал махсус доир ба ахлоқи сиёсии Воизи Кошифӣ ба забони тоҷикӣ эҷод кардаанд. Ҳамзамон, бо назардошти баъзе норасоии мақолаи пешин таълимоти Мавлоноро ба андозае дар муқоиса бо ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони гузашта баррасӣ карда, мақоми ахлоқи сиёсии Кошифиро дар низомии ҳикмати амалии ӯ муайян кардаанд. Мақолаи ҳозир аз аввалин иқдомест, ки танҳо баъзе аз паҳлуҳои таълимоти Воизи Кошифӣ ахлоқи касбӣ, хоса ахлоқи сиёсӣ ва оини давлатдорӣ дар заминаи «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» баррасӣ мегардад. Ахлоқи касбӣ аз қисмҳои илми ахлоқ буда, қонуну қоидаҳои махсуси рафтори кормандонро дар соҳаи муайяни фаъолият фаро мегирад (4, с.28).

Мавлоно Кошифӣ дар «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» ахлоқи сиёсӣ, ки дар «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Насихат-ул-мулк»-и Ғаззоли, «Захира-ул-мулк»-и Ҳамадонӣ, «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ баён гаштааст, мукамал намудааст. Мутафаккирони пешин танҳо баъзе фазилатҳои маънавии шоҳи одил, ахлоқи сиёсиро баён кардаанд. Вале Мавлоно Кошифӣ дар «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» низомии томи ахлоқи сиёсиро пешниҳод кардааст. Мавлоно Кошифӣ дар таълимоти худ кӯшидааст, ки симои комили маънавии сарвари давлат, арбоби сиёсиро ба вучуд оварад. Мутафаккир чихил боби китобро ба чихил фазилати боистани арбоби сиёсат ва боби «Дар тарбияи хадам ва хашам», ки аз ду қисм аст, ба оини давлатдорӣ бахшида, мазмуну моҳияти ҳар якеро ифшо ва маънидод карда, бо ҳикмату ҳикоятҳои ҷолиб ва пандомӯз тақвият додааст. Аз ҷумла, чунин фазилатҳо, ба монанди шукру сипосмандӣ, сабру таҳаммул, шарму ҳаё, адолат, ифғат, шучоат, фаросат, аҳду вафо, чидду ҷаҳд, хоксорӣ, саховату эҳсон, афву бахшиш, талаби некномӣ, ғанимат донистани вақт, садоқату дӯстӣ ва ғайраро вобаста ба фаъолияти сиёсии сарвари давлат шарҳ

додааст. Ҳамзамон, Мавлоно шарту қоидаҳои одоби муоширати подшоҳро бо аҳли дарбор, арбобони сиёсат, ходимони давлат ва табақаҳои гуногуни ҷомеа тавсиф ва таъин намудааст. Баробари ин ахлоқи ҳамида ва одоби муоширати писандидаро барои ҳамагон зарур ва ҳоса барои сарварон, ходимони давлат муҳимтар медонад. Зеро онҳо барои ҷомеа намунаи ибратанд, мардум ба онҳо пайравӣ мекунанд.

Мавлоно Кошифӣ моҳияти ахлоқи ҳамида, маънавиятро ифшо карда, таъин менамояд, ки одамиву одамият маҳз ба туфайли одобу хулқи нек муайян мегардад. Бунёди маънавии инсон, сират, чавҳари одамиро одоб, ҳӯи нек ташкил медиҳад, на мансабу сарват, на сурати зебову либоси қимматбаҳо.

Ҳар ки дар ӯ сирати неқӯ бувад,

Одамӣ аз одамиён ӯ бувад.

Некии мардум на нақӯрӯӣ аст,

Ҳӯи неқӯ мойи неқӯӣ аст. (5, с.12)

Воизи Кошифӣ ахлоқи ҳамида, хулқу ҳӯ, одоби писандидаро барои ҳамагон чихурду чи калон, чихосу чи ом зарур, писандидаву зебо ҳисобидааст. Хулқу атвори нек на танҳо бунёди маънавии инсон, ҳамчунин зебоии вайро низ муайян месозад. «Ахлоқи сутуда ва авсофи писандида, аз ҳама афроди одамиён зебо ва мустаҳсан менамояд» (6,с.2).

Ахлоқи ҳамида дар фазилат ва ҳислатҳои нек ифода меёбад. Аз ҷумлаи фазилатҳои зарурӣ барои сарвари давлат, аз назари Кошифӣ шукргузориву сипосмандӣ аст. Мутафаккир зикр менамояд, ки соҳиби тоҷу тахт, салтанат будан, ки неъматӣ бузург аст, ин худ аломати иқболи баланд мебошад. Барои ин пайваста бояд шукргузорӣ кард. Ба зиддияту мушқилоти зиндагӣ назари ибрат, хирадмандона бояд дошт. Тачрибаи бузургон, некмардонро муттасил бояд омӯхт. Бо зердастону заифон, мӯхтоҷон муносибати мушфиқона бояд варзид, мададгори онҳо бояд буд. «Осоиши халқро нисбат ба осоиши худ муқаддам дорӣ:

Наёсояд андар диёри ту кас,

Чу осоиши хеш хоҳиш ба с.» (5, с.8).

Аз нигоҳи Кошифӣ аз фазилатҳои дигари писандида, ки барои ҳар як фард, ҳоса барои арбоби сиёсат бағоят зарур аст, сабр мебошад. Зеро сабр калиди кушоиши корҳо ва мушқилот аст.

Сабр беҳтар мардро аз ҳарчӣ ҳаст,

То биёбад бар муроди хеш даст. (5, с.8)

Дигар аз ҳислатҳои шарифи инсон, ки Кошифӣ таъин намудааст шарму ҳаё мебошад. Агар ҳаё набошад касе аз касе шарм, андеша нахоҳад кард ва нияҳоят тартибу низоми ҷомеа вайрон хоҳад гашт. Бинобар он шарму ҳаё барои ҳосу ом нияҳоят зарур аст.

Гар ҳаё набвад барафтад расми исмат аз миён

В-ар ҳиҷобе дар миён аст, аз тақозои ҳаёст. (5, с.9)

Мавлоно Кошифӣ доир ба фазилати ифбат, покӣ таваққуф карда, онро иртибот бо қувваҳои ботинӣ: малакӣ ва ҳайвонӣ баён кардааст. Қувваи малакӣ манбаи фазилатҳо буда, қувваи ҳайвонӣ манбаи разолатҳост. Ифбат аз қувваи малакӣ баромада, худро аз хирсу шахват нигоҳ доштан ва ҷониби хулқи писандида майл намудан аст. Кошифӣ талқин менамояд, ки ба туфайли ифбат, покиву парҳезгорӣ, дарҳои хайру салоҳ ва пирӯзӣ кушода мешавад. Агар подшоҳ, арбоби сиёсат боифбат

бошанд, аз мамлакат фиску фуҷур рафъ гашта, комёбиву некрӯзӣ ҳукмрон мегардад (5, с.9).

Фазилати азм, ба ақидаи Кошифӣ, низ яке аз хислатҳои муҳими султон, ходимони давлат маҳсуб меёбад. Бидуни азми дуруст ва саъйи комил давлатро идора кардан ва мамлакатро обод сохтан ғайриимкон аст.

Кас ба манзили мақсуд роҳ намеёбад,

Магар ба саъйи тамоми дигар ба азми дуруст.

Маънии азм ин аст, ки чун ба қасди коре, амале камар бастӣ, дигар ягон монеае дар иҷро ва татбиқи он ҳалал расонида наметавонад.

Чидду ҷаҳд дигар аз фазилатҳои ҳатмист. Ҷаҳд, ба ақидаи Кошифӣ, меҳнати босубот барои ба даст овардани мақсад аст. Ягон ҳадафе, хоса корҳои бузург бидуни чидду ҷаҳд ба даст намеояд. Мавлоно ҳикояти ҷолибро роҷеъ ба фазилати чидду ҷаҳди Яъқуби Лайс овардааст. Яъқуби Лайс дар сиёсат, кишвардорӣ, майдони ҷарбу зарб пайваста корнамоӣ нишон меод. Дар наздаш мақсадҳои воло гузошта, барои расидан ба онҳо бисёр ранҷ мекашид, ҷонфидоӣ мекард. Вақте аз ӯ сабаби ҷоннисорӣ, меҳнату ранҷҳои бемислу монандро мепурсанд, ӯ ҷавоб медиҳад, ки «дар кори баланд талаф шавам бех, ки дар кори паст бимирам». (5, с.12)

Кошифӣ дигар аз фазилатҳои муҳими арбоби сиёсат суботи истиқоматро баррасӣ кардааст. Мавлоно онро ҳамчун собитқадамаӣ ва устуворӣ дар ҳаллу фасл ва иҷрои корҳои ҳаётан муҳими давлатӣ, рафъи мушкилоти сиёсӣ ва риояи қатъии қонун маънидод кардааст. Сарвари давлат, арбоби сиёсат ба ақидаи мутафаккир, сарфи назар аз монеаҳои, ки ҷӣ душманони дохилӣ ва ҷӣ хоричӣ эҷод мекунанд, сиёсати пеш гирифтаашро собитқадамона амалӣ мегардонад.

Адолат аз фазилатҳои волои маънавист, ки кулли ҳақимону адибон дар таҳқиқу тадқиқ, таърифу тавсифаш эътибори калон додаанд. Онҳо адолатро таҷассуми олии тамоми сифатҳои писандида ҳисобиданд.

Кошифӣ моҳияту мазмун ва паҳлӯҳои адолатро таҳқиқ намуда, бештар онро аз мавқеи инсондӯстӣ баррасӣ кардааст. Мутафаккир моҳияти онро дар ҳифзи ҳуқуқи мазлумон ва омма дида, як соат адли подшоҳро нисбат ба мардумон аз ибодати шастсола воҷибтар донистааст: «Адл он аст, ки доди мазлумон диҳанд, ... як соат адли подшоҳ дар паллаи мизони тоат роҷтар аст аз ибодати шастсола» (5, с.16)

Ба ақидаи Кошифӣ нисбат ба оммаи халқ хайрхоҳу ғамхор будан, аз шартҳои муҳимтарини адолат ва пойдорӣ кишвар аст. Зеро ҷомеа дарахт бошад, решаи он халқ, танаву шохаш давлату ҳукумат аст. Дарахт бидуни реша вучуд надорад. Бинобар ин дар ҳаққи реша – халқ, ки бунёди ҳастии ҷомеа мебошад, пайваста ғамхориву хайрхоҳӣ бояд кард.

Дигар аз фазилатҳои муҳими арбоби сиёсат ба ақидаи Кошифӣ бурдбориву ҳилм аст. Шаҳси зӯрманду қавӣ ва ботамкин қасест, ки зуд ба ғзаб намеояд, дар ҳама ҳолат молики қувваҳои ботинии хеш буда, эътидоли руҳӣ равони худро нигоҳ медорад. «Подшоҳи одил он аст, ки ҳилмро зевари рӯзгори худ созад ва ба дастиёрии ӯ бунёди хашми оламсӯз биронад». (5, с.18)

Кошифӣ шафқату марҳаматро барои сарвари давлат ниҳоят муҳим медонад. «Шафқат бар оммаи раоё ва марҳамату рифқ бар ҳама халқ ба мулуки азимашшон ва салотини рафиалмакон лозим аст» (5, с.31)

Мавлоно якҷанд аломатҳои шафқату марҳаматро таъин намудааст. Аз ҷумлаи онҳо ин аст, ки султон аввалан нисбат ба раъият ҳамчун ба фарзандони худ

муносибат намояд. Ҳарчизе, ки ба худ написаниедад, нисбат ба онҳо низ раво набинад. Дуюм, ҳар қадар метавонад мардумро ба кишоварзӣ, кофтани корезу ҷӯйборҳо ва ободонӣ ҳидоят намояд. Сеюм мебояд, ки худи султон шахсан пайваста аз ҳолу аҳволи халқ вокиф гардад.

Мавлоно Кошифи фазилати саховату эҳсонро, ки аз мавзӯҳои асосии афкори ахлоқии тоҷикӣ форс аст, вобаста ба фаъолияти сиёсии сарвари давлат баён кардааст. «Саховат сабаби некномӣ ва эҳсон мӯъҷиби дӯсткомиву ҳучастафарҷомӣ аст. Ва ҳеҷ сифати одамиёнро ва хусусан ашрофу бузургони эшонро беҳ аз ҷуду саҳо нест». (5, с.31)

Кошифӣ саодати дунёро барои султон дар саховату қарам нисбат ба халқ мебинад. Зеро маҳз тавассути саховатмандӣ метавон дили одамиёнро ба даст овард.

Мавлоно Кошифӣ фазилати вафо ба аҳдро ҳамчун «қори ҷонмардони соҳибқамол ва ҳосиятҳои бузургони сутудаҳол» тавсиф кардааст. Мутафаккир вафоро аз фазилатҳои заруртарини арбоби сиёсат ҳисобида, навиштааст, ки ҳусни аҳду вафо аз ҳеҷ кас ҷунун хуб наменамояд, ки аз арбоби сиёсат. Зеро ки сухани ӯ ба гӯши ҳама кас мерасад, ҳамчунин дар бораи сифати ӯ дар маҷлисҳо гуфтугузориҳо мешавад. Тамоми халқ аз аҳду паймони ӯ огоҳ мегарданд ва ҷунун аҳди худро ба ҷо наорад, дар назди дӯсту душманон ғайбдор ва эҳтиромро аз даст медиҳад.

Кошифӣ ба фазилати ҳоҷатбарорӣ эътибор дода, таъин менамояд, ки арбоби сиёсат бояд ҳоҷатбарор бошад. Яке аз шартҳои давлатдорӣ эътибори доимӣ нисбат ба ҳоҷати ниёзмандон, иҷрои талабҳои ӯ ва қаноатманду шод гардонидани онҳост. Мутафаккир ин андешаҳои ӯро ҷунун ҷамъбаст кардааст:

*Зи умр он қадар беш н-ояд ба қор,
Ки дар нафси халқи Худо бигзарад.
Ва аз зиндагонӣ ҷӣ ҳосил бувад,
Ки дар қори нафсу ҳаво бигзарад. (5, с. 54)*

Дигар аз фазилатҳои сиёсатмадор андеша ва тааммул аст. Ба ақидаи Кошифӣ қорхое, қибро тааммул, ба охиштагӣ иҷро мешавад, ба ҳубӣ анҷом меёбад. Дар ин бора мутафаккир насиҳати подшоҳ Парвизро ба писараш иқтисоб овардааст, ки хеле ҷолиб аст: «Ту ба раъият ҳокимӣ, ақл ба ту ҳоким аст. Ҷу халқро ба фармонбардории худ мефармой, ту ҳам аз фармони халқ, марав. Ва дар ҳар қоре, ки пеш ояд, ба он тааммул фармой ва ба ҳукми ақл машварат намоӣ. Хусусан дар муҳиме, ки аз он зараре ба нафси мардумон ё талафи моли эшон мерасад». (5, с.54)

Кошифӣ барои арбоби сиёсат машварату тадбирро низ аз фазилатҳои муҳим ҳисобидааст. Машварат ғоидаи зиёд дошта, барои бо салоҳу ҳубӣ анҷом ёфтани қорҳо мусоидат менамояд. Зеро як шахс паҳлӯҳои гуногуни масъала, ё вазъиятро пурра фаро гирифта наметавонад. Таҷриба нишон медиҳад, ки масъала ва муаммоҳое, қибро маслиҳат, дастҷамъона баррасӣ шудаанд, ба таври маълум анҷом ёфтаанд.

Мутафаккир таъкид менамояд, ки машварат бояд бо ширкати олимон, аҳли таҷриба, шахсони дурандешва пирони қордида сурат гирад:

*Қорҳо рост қунад оқили қомил ба сухан,
Ки ба сад лашқари қарор муяссар нашавад.*

Мавлоно Кошифӣ фазилати зеҳнӣ – дурандешӣ, муродифаш ҳазро аз ҳислатҳои ҳубтарини арбоби сиёсат ҳисобидааст. Дурандешӣ ин ба таври дақиқ оқибати қорҳо тасаввур қарда тавонистан, воқеаву ҳодисаҳоро дуруст пешгӯӣ намудан аст.

Мутафаккир ақидаҳояшро дар бораи дурандешӣ бо чунин шохбайтҳо чамъбаст кардааст:

*Ба ҳазм кӯш, ки ин раҳ раҳи нур аз хатар аст,
Ба эҳтиёт қадам неҳ, ки ҷои шӯру шарар аст.
Мабоиш гофилу аз ҳазм бар карона машав,
Ки ҳазм тири балои замонаро синар аст. (5, с.59)*

Кошифи шуҷоатро фазилати олий ҳисобида, онро барои арбоби сиёсат бағоят зарур медонад. Ба туфайли шуҷоат метавон бар душманон пирӯз гашт ва маҳз ба шарофати чуръату далерӣ шахс маҳбубият ва бузургиро ба даст меорад. Агар инсон тарсу ва бечуръат бошад, чизеро комёб нахоҳад гашт.

*Ба шуҷоат тавон гирифт чаҳон,
Ҳар кӣ баддил бувад, чӣ кор кунад?
В-он ки чуръат намояд андар кор,
Хештанро бузургвор кунад.*

Аз фазилатҳои муқаддами зеҳнӣ барои арбоби сиёсат, ба ақидаи Кошифӣ, маърифати илми сиёсат аст. Мутафаккир моҳияти сиёсатро маънидод карда, онро ҳамчун санъати идоракунии давлатдорӣ номидааст. Мавлоно рочеъ ба нақши сиёсат дар ҷомеа навиштааст: «Мадори олам бар сиёсат аст. Агар забти сиёсат набошад, муҳимоти чаҳон бар насақ намонад. Ва агар қонуни таъдиб ва таъзиб набувад, корҳо рӯй ба табоҳӣ ниҳад». (5, с. 56)

Мутафаккир андешаҳояшро доир ба сиёсат бо шохбайтҳои зерин чамъбаст кардааст:

*Хуш он шахриёре, ки аз рӯи дониш,
Тааммул кунад дар китоби сиёсат.
Сари теги гулиани салтанатро,
Тару тоза дорад оби сиёсат. (5, с.68)*

Бедорӣ ва огоҳӣ, ба ақидаи Кошифӣ, дигар аз фазилатҳои сарвари давлат маҳсуб меёбад. Маънии бедорӣ дар корҳои давлат, мамлакат, хушёру зирак будан, набзи ҷомеаро эҳсос карда тавониш аст. Мафҳуми огоҳӣ бошад аз ҳолу аҳволи зиндагии мардум иттилоӣ хуб доштан аст. Шоҳи одил, таъкид менамояд мутафаккир, пайваста аз вазъи кишвар ва аҳволи мардум боҳабар гашта, камбудӣ ва мушкилоти пешомадаро саривақт ислоҳ менамояд. Зеро агар онҳо фавран рафъ нагарданд, боиси ба миён омадани мушкилот ва талафоти гуногун мегарданд.

*Ба аввал тавон кард ислоҳи кор,
Аз он пеш к-аз каф равад ихтиёр. (5, с.66)*

Кошифӣ дигар аз фазилатҳои зеҳнӣ – фиросатробаррасӣ намуда, онро барои арбоби сиёсат ва ҳукумат ниҳоят зарур медонад. Мавлоно зикр менамояд, ки агар ҳукмронӣ ба тақозои адолат сурат гирад, вусъату зеби давлатдорӣ ба воситаи фиросат анҷом меёбад. «Зеби ҳукумат ба зевари фиросат аст». (5, с.69)

Фиросат, ки қобилияти нодири тафаккури инсонист, ба ақидаи Кошифӣ, ба туфайли таҷрибаи бои маънавӣ ва амалӣ ба даст меояд. Ӯ хотирнишин менамояд, ки донишмандони аҳди Анӯшервон, рисолаеро рочеъ ба фиросат эҷод кардаанд. Ҳукмфармоён онро пайваста меомӯхтанд ва аз рӯи он давлатро идора мекарданд:

*Фиросат дидаи дил баркушояд,
Ҳар он ҳоле ки бошад, во намояд.*

Дигар аз фазилати писандидаи сиёсатмадор, ба ақидаи Кошифӣ, ғанимат шумурдани вақт ва талаби некномӣ аст. Мутафаккир зикр менамояд, ки вақт, умри инсон ба мисли барқ даргузар аст: «Ҳар соате, ки мегузарад, чавҳари бебадал аст. Қиммати онро бибояд шинохт. Аз зиндагонӣ он чи рафт, боз овардани он аз ғайри имкон аст». (5, с.72)

Мавлоно талкин менамояд, ки азбаски умр гузаро аст, шахси худогоҳу хушбахт ҳамеша вақтро ғанимат доништа, онро барои амалҳои нек сарф менамояд. Бо нақӯкорихояш аз худ нақӯномӣ ва ёдгории нек боқӣ мегузорад. Ба туфайли некномӣ умри бардавом ва ҷовидонӣ пайдо мекунад.

Риояи ҳуқуқ ба ақидаи Кошифӣ дигар аз фазилати сиёсатмадор ва оини давлатдорӣ аст. Мутафаккир аввалан роҷеъ ба риояи ҳуқуқи волидон таваккуф карда, зикр менамояд, ки «адои ҳуқуқ ба ҳама кас лозим аст. Ҳар ки аз ӯ падару модар хушнуд бошад, ҳама аз ӯ хушнуд бошанд». (5, с.85)

Дигар аз шартӣ ҳуқуқ ин риояи оини меҳмондорӣ аст, иззати меҳмонро сарфи назар аз мансубияти иҷтимоӣ, динӣ, миллӣ, аз он ки ошно ё бегона, дӯст ё душман бояд ба ҷо овард.

*Меҳмонро азиз бояд дошт,
Аз раҳи мардумиву ҷавонмардӣ.
Гар бузург асту лоиқи хидмат,
Худ ҳақи ӯ ба ҷой овардӣ. (5, с.80)*

Дигар риояи ҳаққи касест ки андак ошноӣ дошта, каме хидмат кардааст. Дигар шартӣ риояи ҳуқуқ, ин ҳифзи ҳуқуқи халқ аст, ки маҳз ба воситаи адлу эҳсон амалӣ мегардад. Вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи халқ Кошифӣ вазифаи арбоби сиёсатро дар мубориза бар муқобили ҷинояткорон, нест кардани дуздону роҳзанҳо, золимоне, ки ба молу чизи мардум қасд мекунанд, бехатар кардани роҳҳо, дафъ кардани бадмастону авбошон ва дигар бадкирдорон мебинад.

Дигар аз шартӣ муҳими риояи ҳуқуқ, ҳифзи ҳуқуқи аҳли илм аст. Подшоҳ пайваста бо олимону фозилон бояд машварат намояд, ки қонунро ба хуби фаро гирифта бошанд. Хоса, бо донишмандони илми фикҳ, то ки бо ёрии онҳо дар кишвар ҳуқуқи ҳамагон риоя гардад.

Кошифӣ дигар аз фазилати арбоби сиёсат – маърифатпарвариву китобдӯстӣ ва мутолиаро таъин кардааст. Зеро ба ақидаи мутафаккир китобу рисолаҳои бузургон манбаи донишу таҷриба ва ҳамсӯҳбати беғараз аст. Дар онҳо таҷрибаи олимону ҳакимон, подшоҳону вазирон сабт гаштааст, ки бехтарин дастури амал барои сарварон ва арбобони сиёсат маҳсуб меёбад. Мавлоно роҷеъ ба қимати китоб навиштааст:

*Ҳикоёту аҳволи шоҳанишоҳон,
Ривоёту ахбори корогаҳон,
Дилу дидаро рӯшноӣ диҳад,
Ба илму хирад ошноӣ диҳад. (5, с.87)*

Воизи Кошифӣ баробари фазилатҳо, ҷихатҳои умумии ахлоқи ҳамидаи арбоби сиёсат, паҳлӯҳои амалии он – одоби муоширатро низ баррасӣ кардааст. Зеро ахлоқ дар одоби муошират, дар санъати муомила ба таври мушаххас зоҳир мегардад. Кошифӣ роҷеъ ба симои маънавӣ ва ахлоқу одоби дигар мансабдорони миёнаву хурд таваккуф карда, фазилатҳои муҳими маънавӣ – поксириштӣ, садоқатмандӣ, кордониву меҳнатдӯстӣ ва дигар хислатҳои волоро барояшон зарур доништааст. Мутафак-

кир зикр менамояд, ки мулозимони подшоҳ, ходимони давлатӣ, мансабдорон бояд коркунанда, на лофзананда, донову ҳушманд, бетамаъву баландҳиммат бошанд.

Сарвари давлат бояд ба кадрӣ ходимон ва кормандони давлатӣ бирасад, зеро ба танҳои корҳои давлатии кишварро идора кардан ғайриимкон аст. Сарвари давлат бояд ба онҳо бо чашми шафқат бингарад, талаботашонро саривақт қонеъ гардонад, онҳое, ки вазифаҳояшонро ба хуби иҷро менамоянд, кадр намояд. Қасоне, ки дар иҷрои корҳои муҳим фориғболӣ мекунанд, дар аввал ба хуби огоҳ созад, ва агар онро такрор намоянд, танбеҳ диҳад. Дар рӯзҳои хурсандӣ ва лаҳзаҳои мушқили ҳамдаму ҳамдардӣ онҳо бошад.

Дар байни ходимони давлатӣ зиддияте пайдо шавад, онро дарҳол рафъ намояд. Вагарна он метавонад, боиси вайрон шудани суботи давлатӣ гардад. Кошифӣ ду усули муносибатро нисбат ба ходимон махсус зикр кардааст, ки яке лутфу нармӣ, дигаре қиддияту сахтӣ. Агар мақсад ба нармӣ муяссар гардад, он гоҳ дуруштиву сахтиро набояд истифода кард. Агар ба сахтӣ хочат афтад, нармиву лутф қор наояд. Пеш аз он ки қасеро ба қор қабул кард, онро ба хубӣ бояд санҷид. Ба як нафар қорманд ду вазифаро набояд дод, ё ки як вазифаро ба ду нафар набояд супорид.

Аз назари Кошифӣ ба арбобони давлат, вазирону амирон, сафирон, лашкарқашон, ки рӯки асосии давлатанд, таваҷҷӯҳи махсус бояд зоҳир кард. Барои фаъолияти мӯътадили онҳо тамоми шароитҳоро бояд муҳайё кард. Сиёсату ҳукумат ва қорҳои кишвар аз рӯи раъю тадбири онҳо бояд сурат гирад. Ҳар суҳан ва амри онҳо роҷеъ ба сиёсати кишвар аз қониби ҳамагон бояд пазиро гашта, дар ҳаёти қомеа амалӣ шавад.

Мавлоно Кошифӣ роҷеъ ба одоби муошират ва тартиби давлатдорӣ подшоҳ, ҳамчунин дар қобати симои маънавӣ, фазилатҳои ахлоқӣ, тарзу усули қорбарии арбобони сиёсӣ, ходимони давлатии баландмақом, миёна, поёнӣ ва табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ таваққуф қарда, фикрҳои бикр, андешаҳои қурқиммати илмӣ баён қардааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки «Ахлоқи Мӯҳсини»-и Воизи Кошифӣ аз бисёр қиҳат аз қитобҳои «Таҳзиб-ул-ахлоқ»-и Мискавайҳ, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насируддини Тӯсӣ, «Ахлоқи Қалолӣ»-и Қалолуддини Давонӣ ва рисолаҳои махсус оид ба ҳулку одоби сиёсатмадор фарқ менамояд. «Алоқи Мӯҳсинӣ» қорқари баъзе паҳлуҳои назарии ахлоқ, бештар қанбаи амалии он, ахлоқи қасбӣ, ҳоса ахлоқи сиёсӣ, ҳулку одоби сиёсатмадору мансабдорон ба таври муфассал, бо тамоми қузъиёт ва нозуқиҳо таҳлилу таҳқиқ қардидаанд.

Қунонҷӣ Кошифи нуздаҳ шартҳои одоб ва усули қорбарии вазирро таъин қардааст:

Яқум, риояи шукргузори Худои таоло, ки ин бар ҳама қизҳо муқаддам аст.

Дувум, мусоидат қорои мувофиқат ва эътидол дар байни шоху сипоҳ ва райят, ки ин «мушқилтарин қор ва нозуктарин амалиёт дар вазорат аст». (3, с.121)

Севум, ба ҳар қор, ки шурӯъ мекунад, оқибати онро андеша намояд, ки мабодо ба натиҷаҳои ногувор ва пушаймонӣ наорад.

Қаҳорум, қоида ва расму оинҳои неқро дар қомеа қорӣ намояд.

Панҷум, дар давлатдорӣ қобилияти лаёқати хуб зоҳир қарда, дар равнақу ривочи кишвар саҳмгузор бошад.

Шашум, агар подшоҳ ақидае баён қунад, ки он ба манфиати қор мувофиқ нест, ба он розӣ нашавад. Вараддияи худро ба подшоҳ дар қилват ва танҳои ба таври нармӣ баён созад.

Ҳафтум, аз мансабу мартабаи баланд ва наздикии худ бо подшоҳ набояд мағрур шуд.

Ҳаштум, фурсати соҳибмансабии худро ғанимат дониста, ҳар қадар метавонад бояд некӣ ва эҳсон намояд.

Нӯҳум, барои иҷро кардани талаби мазлумон ва қорафтодагон саъю кӯшиш намояд, зеро рисолати асосии шоҳон баровардани ҳоҷати мӯҳтоҷон аст.

Даҳум, ҳамеша султонро ба нақӯкорӣ ҳидоят кунад, то хайру некии вай ба ҳамагон расад.

Ёздаҳум, ба қадри мансабу вазифа расида, ҳар қадар метавонад некӣ, корнамоӣ, дӯстнавозӣ кунад ва касеро озору изо надихад.

Дувоздаҳум, аз муроҷиати халқ ва беқарорӣ мардум дилтанг нашавад ва хангоми мулоқот бо онҳо рӯяшро турш ё чин дар пешонӣ накунад.

Сенздаҳум, дӯстони холис пайдо кунад, ки бародарони яқдilu яқчиҳата аз неъматҳои воло маҳсуб меёбанд.

Чаҳордаҳум, аз амалҳои хоинон ва золимон набояд ғофил шуд, пайваста аз мақсаду кирдори онҳо бохабар гашта, нисбаташон чораҳои ҷиддӣ ва заруриро бояд дид.

Понздаҳум, аз амалдорон набояд ришва ситонад, то ки дигарон ба ришва даст назананд, зеро «ришвагиранда забуни ришвадиханда мебошад ва забунӣ муносиби вазир нест». (5, с.125)

Шонздаҳум, агар дар назди подшоҳ бо каси фозик, макқору ҳилагар, дурӯғгӯ рӯбарӯ гардад, нисбати онҳо ҳаргиз хашму ғазаби худро зоҳир накунад. Дар мавриди саволу ҷавоб ва мунозираву ҷидол ботамқину виқор ва эътидол сухан гӯяд.

Ҳабдаҳум, нисбат ба султон содиқ бошад ҷунон муносибат намояд, ки чизеро аз ӯ дарег намерадмолу сарваташро бо андак ишорати подшоҳ барояш инъом месозад.

Ҳаждаҳум, пеш аз он, ки касеро ба қор гирад ба вай амал, вазифа, доданист, аввалан ӯро хуб омӯзад ва озмояд ва сипас ба қор қабул намояд.

Нуздаҳум, пеш аз он ки ба қоре амалӣ сохтани нақшае шурӯъ кунад, аввалан ба таври ҷиддӣ ҳамаҷониба мулоҳиза намояд, ки он иҷрошаванда аст ё на.

Ҳамин тавр, таълимоти ахлоқи сиёсии Кошифӣ масъалаҳои муҳими ахлоқи касбии сиёсатмадор ва оини давлатдориро фаро гирифтааст. Мавлоно усул ва қонунҳои ахлоқро вобаста ба фаъолияти сиёсӣ, касбу қори арбобони давлат, аз сарвари кишвар, арбобони баландмақом оғоз карда, то ба ходимони миёна ва поёни давлат, қулли мансабдорону давлатдорон баррасӣ кардааст.

Аз хусусиятҳои назарраси таълимоти Кошифӣ ин аст, ки мағз андар мағзи афқори ахлоқию сиёсии ӯро принсипи инсондӯстӣ (гуманизм) ташкил менамояд. Мутафакқир меъёри ахлоқи ҳамида ва сиёсати одилоноро дар эҳтироми инсон ва ҳифзи ҳуқуқи он, ҳоса ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои табақаҳои поёни халқ, раъият, омма, мардум, мӯҳтоҷону заифонро тақрор ба тақрор зикр менамояд. Ин аз майли зиёди мутафакқир ба ғояи халқпарварӣ низ гувоҳӣ медиҳад. Кошифӣ ҳамчун мутафакқир бузург мақоми ахлоқро дар бунёди ҳастии ҷомеа хуб дарк менамуд ва ахлоқу одоби ҳамидаро барои қулли аҳли ҷомеа ҳатмӣ дониста, барои сарварону пешвоён ва ҳукуматдорон заруртар меҳисобад.

Баъзе аз ақидаҳои ахлоқию сиёсии Мавлоно Кошифӣ қўҳна шудаанд, вале мазмуни асосии онҳо аҳмияти миллӣ ва умумибашарӣ дошта, қимати худро то замони мо гум накардаанд. Онҳо дар тарбияи ахлоқӣ ва ғановати маънавии аҳли

чома, хоса арбобони сиёсӣ, ходимони давлатӣ ва мансабдорон нақши муҳим мебозанд.

Пайнавишт:

1. Таърихи фалсафаи тоҷик. Ҷилди 2. - Душанбе: Дониш 2016. - 892с.
2. Аҳмадов Мирзо. Насри ахлоқӣ-тарбиявии Ҳусайн Воизи Кошифӣ. - Душанбе, 1994. - 153 с.
3. История таджикской философии. Том 3. - Душанбе: Дониш, 2013. – 968 с.
4. Висовская М.Е. Профессиональная этика и этикет. -М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2015. - 144 с.
5. Ахлоқи Мӯҳсинӣ // Энциклопедияи Насри тоҷику форс. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 404 с.
6. Ҳусайн, Воизи Кошифӣ. Ахлоқи Мӯҳсинӣ. - Лакҳнав, 1280 ҳ.

Reference Literature:

1. The History of Tajik Philosophy. Part 2. Dushanbe: Knowledge. 2016. -892 pp. (in Tajik)
2. Akhmadov Mirzo. Moral-Upbringing Prose by Khusayn Voizi Koshifi. Dushanbe. 1994. – 153 pp.
3. The History of Tajik Philosophy. Dushanbe: Knowledge. 2013. – 968 pp.
4. Visovskaya M. Ye. Professional Ethics and Etiquette. Moscow. “Dashkov and Co” publishing-commercial corporation. 2015. -144 pp.
5. "Mukhsin's Ethics" Encyclopedia of Persian-Tajik Prose. Dushanbe: central scientific editorial-board of the Tajik national encyclopedia. Dushanbe. 2009. – 404 pp.
6. Khusayn Voizi Koshifi. "Mukhsin's Ethics" Lakhnav, 1280 hijra